

MEHMET AKİF ERSOY VE AZERBAYCAN ŞAİRLERİ

Lutfiye ASGERZADE*

Bildiğimiz gibi Türkiye ile Azerbaycan arasındaki edebi-medeni alakalar daha XIX. asırda mevcut idi. Hala, XIX. asrın sonlarında Mirza Fetali Axundzade yazı meselesi ile alakalı olarak İstanbul'a sefer etmişti. Buradaki aydınlarla iletişim kurmuştu. Büyük mütefekkinden sonra İstanbul'da çıkan gazete ve dergileri Azerbaycan'da alıp okuyor, aydınlanıyor, aydınlar Avrupa muhitine yakın olan İstanbul hayatına ilgi duymaya başlıyorlardı. Bu asrın sonlarında milyon Hacı Zeynelabidin Tahiyev'in maddi desteğiyle, Ahmet Bey Ağaoğlu'nun editörlüğü ile Bakü'de neşr olunan Kaspi gazetesinde Türkiye hayatına ait hayli materyal veriliyordu. XX. asrın ilk gazetesi olan Şerqi-Rus'da Osmanlı, İstanbul mevzuları hususi yer tutardı. Aynı zamanda ileri düşünceli aydınlar evlatlarını İstanbul'a tahsil almaya gönderirlerdi. Bu amiller Azerbaycan ve Türkiye arasında sanki kültürel köprü yaratmışlardı. Bu ziyalılar sayesinde Azerbaycan'ın fikir ve sanat hayatında Türkiye'nin izleri görünmeye başladı. Bu sahada özellikle Alibey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Mehmetağa Şahtahtlı gibi Azerbaycan aydınları büyük katkı sağlamışlardı. Öte yandan XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatında dikkate değer yer tutmaya başlayan romantizm edebi akımı da çoğunlukla Avrupa'dan Türkiye yoluyla gelmiştir. Edebiyatımızda milli romantik şiirin temsilcileri olan Hüseyin Cavid, Muhammet Hadi, Ahmet Cevat gibi yazarlar da Rıza Tevfik, Abdülhak Hamit, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Recaizade Ekrem ve özellikle Mehmet Akif Ersoy gibi Osmanlı şair ve yazarlarının etkisi altında bulunmuşlardı.

Kudretli Azerbaycan şair ve dramaturgu Hüseyin Cavit 1906–1909 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde okumuş, Mehmet Akif'in öğrencisi olmuş, ondan etkilenmiş, hatta Akif'in başyazarı olduğu "Sırat-ı Müstakim" dergisinde üç şiir yayınlamıştır. Bu rasgele değildir. Çünkü "Sırat-ı Müstakim" II. Meşrutiyet yıllarında İslam dünyasının her köşesinden gelen mektuplara yer vererek yaşanan sıkıntıları dile getirmede mühim rol oynamıştır.

Bilindiği gibi İslamcılık fikri, ideolojisi II. Meşrutiyetten itibaren daha hızla bazı yayın organları vasıtasıyla geniş kitlelere yayılmak istenmiştir. Bu ideoloji daima "Sırat-ı Müstakim" mecmuasıyla birlikte anılır olmuştur.

İstanbul Üniversitesi'nde Mehmet Akif'ten ders alan Azerbaycan'ın filozof şairi edebiyata Kur'an ve turan düşüncesiyle kadem basan Hüseyin Cavit vatana döndükten sonra da Türkiye'de öğrendiklerine, özellikle "Sanat sanat içindir" nazariyesine sadık kalmıştır. Bu nedenle "Peygamber", "Şeyh Sanan", "Hayyam", "Afet" gibi faciaların yazarı olan Hüseyin Cavit Sovyetler Birliği döneminde takip ve baskılara maruz kalarak repress edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin ideoloji yöneticileri ondan pamuk tarlalarının, petrol kuyularını vasfetmesini ondan talep ederken büyük Cavit ısrarla yazdı:

*Men fakat hüsnü-huda şairiyem
Yere enmem de sema şairiyem*

Mehmet Akif gibi Hüseyin Cavid de islama gönül vermiş, imanlı, erdemli bir insan, "Bütün Müslümanlar ancak kardeşirler." deyişine bağlı bir sanatkar olmuştur. Ondaki iman gücü sosyal hayattaki bütün zorlukların üstesinden gelecek bir hazinedir. "Avrupa'da her şey gördüm, imandan başka" diyen Mehmet Akif imanı bir cevhere benzetiyordu:

*İmandı o cevher ki, ilahi ne büyüktür,
İmansız olan paslı yürek sinede yüktür!*

Medeniyetin beşiğini İslam dünyası sayan, İslam medeniyetine ve prensiplerine bağlı kalmakla yükselmenin mümkünlüğüne inanan Mehmet Akif milli ahlakı, milli ruh telakki eder, onun iflasını en büyük ölüm sanırdı. O, Müslümanların mutluluk içinde yaşamalarını ve gelişmelerini isteyen bir ruhun insanıdır. Onun bu isteğinde aile ocağından yurt safhına, oradan da bütün İslam âlemine açılan huzur, rahat ve neşe özleyişi vardır. Savaş, bunalım ve yokluk yıllarının yoksul insanları Türk edebiyatında gerçek yüzleri ve sorunlarıyla ilk kez onun şiirlerinde ele alınır. Hüseyin Cavid'in de şiirlerindeki kahramanlarının çoğunluğu hayatın ve muhitin darbeleri altında ezilmiş, kederli, elemli insanlardır. Mesela O'nun "Küçük Serseri" eserinin kahramanı hayatın ağır girdabında çabalayan, hiçbir dayanağı olmayan bir çocuktur.

*Zulmü fısın, cinayetin yolunu,
Sedd için hapisaneler yapılır
Şimdi masum içen, sefalet onu
Mücrim elan eder, yarın asılır*

Hüseyin Cavid de Mehmet Akif Ersoy gibi milli ruh sahibi idi. Vatanını, halkını, milletini seven bir fazilet sahibi idi. O hem de Türk ellerine, Türkiye'ye bütün kalbiyle bağlı bir insan idi. Cavid yaratıcılığında Türkiye, Türkiye mevzusu her zaman baş mevzu olarak kalmıştır. O'nun "Türk Esirlerine" adlı şiiri bu bakımdan önemlidir. Şiirde Cavid I. Dünya Savaşı zamanı Ruslar tarafından esir götürülerek Hazar Denizi'ndeki Nargin Adaları'na sürgün edilmiş Türk esirlerinin haline ağlamış, onların ağır vaziyeti şairin kalbini derinden yaralamıştır. Nargin Adası'nı "Yılanlar Yatağı" olarak adlandırmıştır.

*İşte, kinli bir mezarlık ki, her gün,
Yığın yığın insan udar da doymaz
Sağlam vücutlar bile düşkün, ölgün,
Ümitsiz bir heykelden fark olunmaz,
Üryanlık, hastalık, açlık bir yana
Susuzluktan hep kurumuş dilleri*

Türk esirlerinin ağır haline acıyan şair defalarca onlarla görüşmüş, hatta onlara ders kitabı bile hazırlamıştır.

Diğer bir taraftan Mehmet Akif Ersoy İslâma gönül vermiş imanlı bir insan, O, bir şark medeniyeti hayranı idi. O'na göre Avrupa medeniyetine hayranlık şark medeniyetini bilmemekten ileri gelir. O, bu yüzden dikkati İslam medeniyetine yöneltmeye çalışmaktaydı. Mehmet Akif modernist İslamcılar arasında yer alırken, bütün gücünü Kuran-ı Kerim'den, fikirlerini ise Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh'dan almıştır. Bu birikimler Akif'e düşünce platformunda mücadele vermek imkânı sağlamıştır. Mehmet Akif gibi Şark medeniyetini, Şark felsefesini derinden bilen Hüseyin Cavid'in yaratıcılığına göz attığımızda İslam peygamberinin, şark fatihinin, şark şairinin, şark hükümdarının ve Şark âleminin doğru-dürüst bir şekilde anlatıldığını görüyoruz. Mehmet Akif ile Hüseyin Cavid'i birbirine bağlayan meselelerden biri de Hak, hakikat ve iman meselesidir. Hüseyin Cavid de Mehmet Akif Ersoy gibi sanat idealleri uğruna mücadele vermiş, ne zamanın ne bir kimsenin karşısında mağrur başını eğmemiştir. Daima inancına ve sanatına sadık kalmıştır. Var olduğu sürece Cavid turan düşüncesiyle yaşamış ve yaratmıştır.

Mehmet Akif ile Cavid arasındaki bu benzerliklere rağmen ayrıldıkları noktalar da vardır. Cavid her zaman "Sanat sanat içindir." Düşüncesini desteklerken Mehmet Akif "Sanat sanat içindir." deyişine her zaman karşı çıkmıştır. Ona göre şiir, "Libas hizmetini, gıda vazifesini görmelidir. Gerçeği her an ve bütün çıplaklığıyla yakalamalıdır." Bu anlamada şiir toplumun isteklerini karşılamalıdır.

Mehmet Akif Ersoy bir istiklal şairidir. Kanımızca Mehmet Akif Ersoy'un "Safahat"ı olmasaydı bile tek bir "İstiklal Marşı" yeterliydi ki, şairin ismi Türk Dünyası tarihine yazılsın. Şair Türk milletine cesaret ve tahammül aşılacak için ve onda bulunan duyguları harekete geçirmek için şiirine "Korkma!" sözüyle başlıyor:

*Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak;
O benim milletimin yıldızıdır parlayacak
O benimdir o benim milletimindir ancak*

*Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı hilal
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celal
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal...
Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklal!*

Bayrak bir milletin bir milletin geleceğinin ve bağımsızlığının sembolüdür. Bayrağın sönmesi Türk milletinin istiklalini kaybetmesidir. Bayrak milletin yıldızıdır. Bayrağın kaderi ile milletin kaderi birbirine bağlıdır. Türkler bağımsızlıkları ve bayrakları uğruna her zaman kanlarını dökmüşlerdir. Bayraktan, bayrak sevgisinden söz açmışken bildirmek isterim ki, Mehmet Akif'in Azerbaycan edebiyatı ile irtibatı tek Hüseyin Cavid ile bitmiyor. Azerbaycan edebiyatının sevilen incilerinden, Ahmet Cevat yaratıcılığında da Mehmet Akif Ersoy'un derin etkisi görülmektedir. Mehmet Akif'in bayrak ve yurt sevgisi ile Ahmet Cevat'ın "Çırpınırdı Karadeniz" şiirinde fikirleri uyuşur.

*Çırpınırdı Karadeniz, bakıp Türk'ün bayrağına,
Ah değerdim, hiç ölmezdim. Düşebilseydim ayağına.*

Bununla birlikte Mehmet Akif'in "Safahat"ında olduğu gibi "İstanbul" şiirinde Ahmet Cevat yalnız Türkiye'nin değil, bütün Türklüğün başkenti olarak gördüğü İstanbul'a ve Türklüğün kırılan umutlarına gözyaşı döker. Cevat'ın bu ağlaması, gözyaşı dökmesi samimiyet dolu bir ağlamadır. Çünkü bütün Dünya Türklüğünün umudu Türkiye'dir. Başkentin işgali de bütün Türk dünyasında büyük bir ümitsizlik uyandırmıştır. Şairin eserlerinde Bakü'yü kurtarmak için gelen Türk ordusundan ordumuz diye söz etmesi, İngilizlere Çanakkale'de ders verdik diye övünmesi de bu sebeptendir (İ.M.Yıldırım. Selam Türkün Bayrağına. İzmir. 1992, s. 37).

Şair 1918 yılında İngilizlerin Bakü'den kovulmasından söz ederken Akif gibi Çanakkale zaferini hatırlıyor, düşmanlar için bu zaferin ağı olduğunu dile getiriyor:

*Damağında Çanakkale ağısı
Senmisen Türk ellerinin yağısı?
İslam dünyasını ölüm çalğısı
Ölüm niyetiyle yakan ingilis!*

Şair Çanakkale savaşını uzaktan uzağa seyr etmesine rağmen, Ermeni çetelerinin 1918 yılının Mart ayında Müslümanların kutsal Nevruz bayramı günlerinde Bakü'de hiç bir suçu olmayan otuz binden fazla sivilin, Türk Müslümanın katledilmesini de unutmuyor, "Şehitlere" ve "Herbzadelere" isimli şiirlerinde bu faciaları tasvir ediyor.

Tarihten bellidir ki, Ermeni vahşiliklerinden hemen sonra İngilizler Bakü'de yerli Türklere divan tutmuştur. İngilizlerin yaptığı bu zulümleri şair şiirinde bu şekilde dile getiriyor:

*Didilmiş bedenler, yolunmuş saçlar...
Dağılmış yuvalar görmek istesen
Kardan kefen geymiş yoksullar, açlar
O ellerde ne var bilmek istesen
Sene bir kamañça her şeyi söyler
Men bir kamañçayam tellerim inler*

Mehmet Akif Ersoy'un şiirinin vurgunu olan ünlü şairlerinden biri de XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının üstadı Muhammed Hüseyin Şehriyar'dır. O Güney Azerbaycan'da yaşayan bir Türk olmasına rağmen bu yüzyılda Fars ve Türk şiirinin en büyük temsilcisi olmuştur. Şair her zaman Türk edebiyatına saygı göstermiş, bu edebiyattan faydalanmıştır. Şehriyar bu edebiyatta en çok Mehmet Akif şiirine büyük ilgi duymuş ve onu defalarca övmüştür. Mesela şairin en büyük hayali Güney Azerbaycan'a gelmek, buradakilerle görüşmek olsa da O'nun bu hayali hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Şair hem de çoğu zaman bir istekle yaşamış, Türk dünyasını görmek, onlarla ilişki kurmak arzusunda olmuştur. Şair hatta hayalen "Nazlı Hilal Ülkesi'ne" adlı şiirinde Türkiye'ye seyahat eder gibi olmuştur. Çünkü Şehriyar da bir İstiklal Marşı hayranı idi.

*Biz de islama gayıtdıg da, gelin elbir olag
Türklerin her iki dünyası gayıtsın yerine*

Veya

*Deyirem Akif ile gah cumalım
Üfüğün cilveyi-maviyyetine
Şair İstiklal marşının hayranıdır:
Gelmişem nazlı hilal ülkesine
Fikretin ince hayal ülkesine
Akifin marşı yaşardıp gözümü
Baxıram Yehya Kemal ülkesine*

Belli olduğu gibi Sovyet döneminde Türk edebiyatını okumak bile yasak edilmişti. Bu nedenle bu dönemde edebiyatımızda Mehmet Akif etkisi bulunsa bile onun adına rastlayamıyoruz. Bağımsızlık döneminde Bahtiyar Vahapzade ve Halil Rza Ulutürk gibi ünlü şairlerin şiirlerin de Akif'in adı saygı ile anılmaktadır.

Sayın dinleyiciler; hem Azerbaycan hem Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet başkanlarının sık sık dile getirdiği bir deyim vardır: "Biz bir millet iki devletiz." Tabi ki bu böyledir. Böyle olduğu halde bizim edebiyatımız medeniyetimiz de bir kökten gelmedir ve bu her zaman da böyle olarak kalacaktır. Ben de bir Türk olarak inanmakta ve övünmekteyim ki, Türk milleti daima Allah'a inandığı ve taptığı için özgürlük onun hakkıdır. Çünkü tanrı ilahi adaletin yeryüzünde hâkim kılma görevini Türk milletine bahş etmiştir. Türklüğün milli istiklal şairi ne güzel demiş:

*Bir zamanlar biz de millet, hem de nasıl milletmişiz.
Gelmişiz dünyaya milliyet nedir öğretmişiz!
Kapkaranlıkken bütün afakı insanıyetin
Nur olup fışkırmışız ta sinesinden zulmetin*

MEHMET AKİF’TE KADER VE İRADE İKİLEMİ

Lütfü CENGİZ*

Giriş

Kader meselesi, her devirde bütün İslâm düşünürlerini en fazla meşgul eden itikâdî ve fikrî problemlerden biri olmuştur. Şunu da belirtmekte yarar var ki; kader problemi İslâm Dini ile birlikte ortaya çıkmış bir mesele değildir.¹ İnsanın yeryüzüne ayak basmasıyla birlikte, tâ ilk çağlardan günümüze kadar pek çok filozof ve ilim adamı bu konu üzerinde fikir yürütmüştür. Bu konu, her devirde insan zihnini meşgul eden en karmaşık bir problem olmuştur. Böyle olmasına rağmen, yine de insan aklının kabullenebileceği bir çözüme ulaşamamıştır.² Hatta bu noktada, bazı anlaşılması güç ve çelişik sonuçlara ulaşanlar da olmuştur. Örneğin Jean Paul Sartre (v. 1905-1980) gibi bazı filozoflar, insan hürriyetini, Allah’ın varlığını inkârla temellendirmeye çalışmışlar,³ problemin çözümünde O’nun yokluğunu hareket noktası kabul etmişlerdir. Ancak insana tam ve sınırsız bir hürriyet tanıyan bu düşünce de çelişkiden kurtulamamıştır.

Bu problem, bir yandan mutlak ilim, mutlak irade ve mutlak kudret sahibi, her şeyin yaratıcısı olan Allah’ın hakimiyetini, diğer yandan ise, âlemde bir şeyler yapmakla görevli olan ve bu görevi de kendisine zaman zaman peygamberler vasıtasıyla bildirilen insanın hürriyetini direkt olarak ilgilendirmektedir.⁴ Kader konusunda bu zamana kadar yapılan tartışmalar, işte bu iki tarafın rollerini belirlemede düğümlenmektedir.⁵ Acaba Allah ile insanın, fiiller konusundaki rolleri nasıl gerçekleşmektedir? Ortaya çıkan fiiller, Allah’a mı, yoksa insana mı aittir? Eğer Allah’a ait ise, insanın sorumluluğu nasıl izah edilebilir? Allah’a ait değil de, insana ait ise, bu kez Allah’ın mutlak hakimiyeti nasıl temellendirilecektir? İşte bu tür sorular, kader probleminin temelini teşkil etmektedir.

İslâm Düşünce Tarihinde bir grup, insanın teklife muhatap olduğu gerçeğinden hareketle insanın hürriyetini esas almış, fiillerin insana ait olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşü ortaya atıp savunan kesim kaderi inkar etmeleri sebebiyle, önceleri, “Kaderiyye” olarak anılmış, daha sonra “Mutezile” adını almıştır. Diğer bir grup da her şeyin yaratıcısı olan Allah’ın hakimiyetini temel kabul ederek, fiillerin Allah’a ait olduğunu belirtmiştir. Düşünce sistemleri içerisinde insanın ortaya koyduğu fiillerde rolünün olmadığını, onun, fiilleri karşısındaki sıfatının “iradesizlik” (cebr) olduğunu tesbit eden bu kesim, “Cebriye” olarak isimlendirilmiştir. Bu grupların ifrat ve tefrit noktalarında olduğunu düşünen üçüncü bir grup ise (Ehl-i Sünnet); Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, ancak insanın da fiillerini kesbederek kendine mâl ettiğini ileri sürmüş, böylece orta bir yol bulmaya çalışmıştır.⁶ Ancak buna rağmen insan hürriyetinin nereye kadar geçerli olduğu veya fiillerinde mecbur ise ne dereceye kadar mecbur olduğu gibi sorular tam olarak açıklık kazanamamıştır.

1 Semih Dağım, Felsefetü'l-Kudur fi'l-Fikri'l-Mu'tezile, s. 79, Beyrut, 1992.

2 Gölçük, Şerafettin, İslâm Akâidi, s. 168, Konya, 1992; Öner, Necâti, İnsan Hürriyeti, s.12, Ankara, 1995; Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, s. 155, İstanbul, 1992; Yazıcıoğlu, M. Sait, Mâtürîdî Kelâmında İnsan Hürriyeti Meselesi, AÜİFD., c. 30, s. 155, Ankara, 1988; Akbulut, Ahmet, Allah’ın Takdiri- Kulun Tedbiri, AÜİFD., c. 33, s. 129, Ankara, 1992.

3 Öner, a.g.e., s. 44; Yazıcıoğlu, a.g.m., c. 30, s. 168.

4 Keskin, Halife, İslâm Düşüncesinde Kader ve Kazâ, s. 7, İstanbul, 1997.

5 Yazıcıoğlu, a.g.m., c. 30, s. 157; Akbulut, a.g.m., c. 33, s. 140.

6 Toprak Süleyman, Neseî'nin Tabsiratü'l – Edilisinde Kaza ve Kader, SÜİFD, sa. I, ss. 133-134, Konya, 1985; Keskin, a.g.e., s. 7.

Kader ve İrade

Kader kavramı, Allah'ın nesne ve olayları, insanların başına gelen çeşitli musibet ve belaları, bu arada özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiilleri ezelde planlayıp zamanı gelince muayyen koşullar altında yaratması ve var etmesi anlamında kullanılır. Kavram, hem ilahî fiilleri, hem tabîî hadiseleri, hem de insanı ilgilendiren fiilleri kapsayıcı niteliğe sahiptir.⁷ Mutezile dahil bütün kelâmcılar, doğâl alemdeki olaylarla insanın başına gelen musibetlerin, sıkıntılarının ve hastalıklarının ezelde belirlendiğini ifade etmişlerdir.⁸ Bu bakımdan daha önce de ifade ettiğimiz gibi, meselenin karmaşıklığı, ilahî fiillerin iradî insan fiilleri üzerindeki tasarrufu noktasında düğümlenmektedir. İnsan hürriyeti, kaza-kader, insan fiilleri, cebr ve kader, cebr ve ihtiyar, cüz'î irâde, irade hürriyeti gibi başlıklar altında incelenen bu meseleyi, biz de kader ve irade ikilemi olarak ele alacağız. Kader kavramından, her şeyin bir kadere bağlı olduğu, insanın, Allah'ın ezeli bilgi, irade ve kudretiyle mukadder kıldığı bir hayatı ve âkıbeti yaşamak zorunda olduğu, daha açık bir ifadeyle, insanın her türlü hareketlerinde mecbur olduğunu, hiçbir irade ve ihtiyara sahip bulunmadığını kastederken,⁹ irade kavramından da, insanın her türlü hareketlerinde hür olduğu, bu hareketleri yapmak için müstakil bir iradeye sahip olduğu,¹⁰ dolayısıyla fiillerini hür bir iradeyle kesbeden insanın, yaptıklarından sorumlu olduğunu ifade etmiş olacağız. Söz konusu ettiğimiz bu kavramlar, Mehmet Akif'in zihin dünyasında ne anlama geliyor? O, fikirlerini daha ziyade hangi noktada konumlandırıyor? O, bu kavramlarla ilgili bir ikilem yaşamakta mıdır? Bu tebliğde bu ve buna benzer soruları cevaplandırmaya çalışacağız.

Mehmet Akif'te Kader ve İrade İkilemi

Bilindiği gibi Mehmet Akif (1878- 1936), oldukça sancılı ve sıkıntılı dönemlerden geçmiştir. Akif, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında yaşamış, aynı zamanda bir sistem olarak Batı felsefesi ve bu felsefenin yeşerdiği ortam olan Batı dünyasının da bütün görkemiyle kendisini hissettirdiği yıllara şahit olmuştur. İşte böyle bir ortamda, Mehmet Akif'in zihin dünyasında bir takım çalkantıların ve fırtınaların olması gayet makuldür. Bu da şiirlerinde ve yazmış olduğu diğer eserlerde hissedilmektedir. Akif, insanların ahlakî ve fikrî seviyelerini geliştirerek toplumun ayağa kalkmasını sağlamak gayesiyle, insanların dinî düşüncelerini dile getirmiş ve eleştirmiştir. Bu bağlamda insanların davranışlarına yön veren kader ve irade anlayışlarını da eleştirmiştir.

Mehmet Akif'in eserleri ve ona dair yazılanlar değerlendirildiğinde, o, zaman zaman bir ezeli plan anlamındaki kadere vurgu yapmış, zaman zaman da insan iradesini ön plana çıkaran sözler sarf etmiş, eylemlerde bulunmuştur. Örneğin,

*Bir sahne ki her perdesi tertîb-i meşîyyet;
Eşhâsı da bâzîçe-i âvâre-i kudret!
Cânîleri, katilleri meydâna süren sen;
Cânîdeki, katildeki ciir 'et yine senden!
Sensin yaratan, başka değil zulmeti, nâru;
Sensin veren ilhâm ile takvâyı, fücûru!
Zâlimde teaddîye olan meyl nedendir?
Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?
Âkil nereden gördü bu ciddî harekâtı?
Câhil neden öğrenmedi âdâb-ı hayâtı?
Bir fâilin icbârı bütün gördüğüm âsâr!
Cebrî değilim... Olsam İlâhî ne suçum var?¹¹*

derken o, her şeyin Allah'ın dilemesiyle gerçekleştiğini, nuru yaratan, bunun karşısında zulmeti yaratan, iyiliği de kötülüğü de insana ilham edenin Allah olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bütün hadiselerin, meydana gelen olayların bir failin zorlamasıyla gerçekleştiğini ifade etmekte, böyle bir durum karşısında acizliğinin farkına varınca, cebrî olarak suçlanmaktan korkmadığını açıkça ilan etmektedir. “Sensin bütün ef'alde fa'âl-i hakikî”¹² diyerek, gerçek failin de Allah olduğunu belirtmektedir.

7 Kazanç, Fethi Kerim, İslam Kelâmında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII, sa. 4, s. 126, 2007.

8 Kazanç, a.g.m., s. 197.

9 Cârullah, Zühdi Hasan, el-Mu'tezile, s. 95, Beyrut, 1995; Koçyiğit, Talat, Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar, s. 54, Ankara, 1989; Turhan, Kasım, Bir Ahlâk Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s. 29, İstanbul, 1996.

10 Cârullah, a.g.e., s. 95; Topaloğlu, Bekir, Kelâm'a Giriş, s. 291, İstanbul, 1981; Yeprem, M. Saim, İrade Hürriyeti ve İmam-ı Mâturidî, s. 319, İstanbul, 1984; Koçyiğit, a.g.e., s. 53.

11 Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, s. 17, İstanbul, 2006.

12 Mehmet Akif, Safahat, s. 483.

*İlâhî, emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem;
Meşîyyet sende, herşey sende... Hiçbir şey değil âdem!
Fakat, hâlâ vücûd isbât eder, kendince, hey sersem!
Bugün, üç beş karış toprakta varlıktan vururken dem;
Yarın toprak kesilmiş varlığından fişkirir mâtem!*

*İlâhî, “Mâlike’l-mülk’üm” diyorsun... Doğru, âmennâ.
Hakîkî bir tasarruf var mıdır insân için? Aslâ!
Eğer almışsa bir millet, edip bir mülkü istîlâ;
Eğer vermişse bir millet bütün bir mülkü bî pervâ;
Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünyâ.*

*İlâhî, en asîl akvâmı alçaltırsın istersen;
Dilersen en zelîl eşhâsa izzetler verirsin sen!
Bu haybetler, bu hüsrânlar bütün senden, bütün senden!¹³*

Bu mısralarda da Akif aynı düşünceyi vurgulamaktadır. Ona göre, gerçek tasarruf sahibi Allah'tır. Yeryüzünde ne kadar olay cereyan etmişse hepsini yapan, eğer bir millet bir memleketi ele geçirmiş, diğeri de vermişse bütün bu alış- verişlerin gerçek faili Allah'tır. Kulu üzerinde, yaratıcı olarak Allah'tan başkası söz sahibi değildir. Dolayısıyla her şey Allah'ın dilemesi ile olur. Meselenin bu şekilde telakkisi, hiç şüphesiz Akif'le başlayan yeni bir düşünce değildir. On dokuzuncu asrın ikinci yarısına doğru, eski ile yeni, Doğu ile Batı arasında bulunan ilk Tanzimatçılarından itibaren, müfrit bir karamsarlığa tutulan bedbinler kafilesi buna benzer duyguyu yahut metafizik denemeyi nefislerinde yaşamışlardır.¹⁴

*Mü'minlere imdâda yetiş merhametinle,
Mülhidlere lâkin daha çok merhamet eyle:*

*Sensin bu şebistâna süren onları elbet,
Senden doğacak doğsa da bir fecr-i hidâyet.
Mülhid de senin, kalb-i muvahhid de senindir;
İlhâd ile tevhîd nedir? Menşei hep bir.
Öyleyse nedendir bu tefâvüt ara yerde?
Esbâb-ı tehâlîf nedir efkâr-ı beşerde?¹⁵*

Görüldüğü gibi Akif, Allah'ın hidayetinin ve merhametinin ne kadar geniş olduğunu ifade ederken, aynı zamanda insanlar arasındaki inanç farklılıklarına, zıtlamalara da bir anlam verememekte, işte bunun bir kader olduğu gerçeğini dile getirmektedir. Bir başka şiirde Akif,

*Dedim: Nedir bu senin yaptığın, düşünsene bir
Bırak şu hastayı artık biraz da kendisine.
Ne çâre, hükm-i kader âkıbet zuhûra gelir,
Cenâze şekline girmekte böyle fâide ne?
Senin bu yaptığın Allah'a karşı isyandır;
Asıl felâkete sabreleyenler insandır...¹⁶*

diyerek ecelin Allah'tan geldiğini hatırlatmakta, insanın böyle bir hadisede dahlinin olamayacağını, yapılması gerekenin Allah'a teslim olmak ve sabretmek olduğunu, aksini yapmanın Allah'a karşı bir isyan olduğunu, gerçek manada kulluğun, insanlığın bunu gerektirdiğini vurgulamaktadır.

*Râh-i İslâm'ı şedâid sıkıyor, öldürecek.
Zulmü te'dîb ise maksûd-i mehîbin, gerçek,
Nâra yansın mı berâber bu kadar mazlûmîn?
Bî-günâhız çoğumuz... Yakma İlâhî!
-Âmin!
Müslüman mülkünü her yerde felaket vurdu...*

13 Mehmet Akif, Safahat, ss. 175- 176.

14 Okay, Orhan, Mehmet Akif (Bir Karakter Heykelinin Anatomisi), s. 89, Ankara, 1989.

15 Mehmet Akif, Safahat, s. 19.

16 Mehmet Akif, Safahat, s. 51.

*Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu!
Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer'-i mübin;
Hak-sar eyleme ya Rab, onu olsun...
-Amin!¹⁷*

Allah'ın gerçek fail, kâdir, âlim, mürîd, hidayet veren, dalalette bırakan olduğuna olan inanç, insanda bir şuur olarak gerçekleştiğinde, insanın yapması gereken, tam anlamıyla O'na yönelmek, dua etmek, her şeyi O'ndan istemektir. Çünkü hakiki tasarruf sahibi O'dur. O'na dayanıp tevekkül etmek kullara düşen bir vazife olmaktadır. Akif de Allah'ın her şeye kâdir olduğuna yürekte inanmakta ve talebini, duasını sadece O'na yapmaktadır.

Mehmet Akif, bir okurunun kolera- veba gibi hastalıklara karşı, eskiden para ile hafızlar tutulup okutulması usulünü hatırlatıp, bu dindârâne usulün tekrar ihya edilmesi gerektiğine dair tavsiyesine cevap mahiyetinde yazmış olduğu yazıda, böyle bir usulün hiç de dindârâne olmadığını, okuma ve üflemenin saptırıldığını, yapılıması gerekenin sağlıklı ilgili tedbir ve düzenlemelerde bulunmak, dolayısıyla tıp ilminin gereklerini yerine getirmek olduğunu belirtir. Bazı yöneticilerin bunları yapmayı, kendi saraylarında en sıkı sağlık tedbirlerini almalarına rağmen, bu tür usullerin tatbik edilmesine izin vermelerinin, insanların dinî hassasiyetlerini sömürmekten başka bir anlama gelmeyeceğini vurgularken,¹⁸ onun, insanın kendi fiillerindeki rolünü öne çıkardığını görüyoruz.

Mehmet Akif'in en çok sevdiği kelimeler; çalışma, gayret, azim ve ümittir. Sevmediği kavramlar ise; tembellik, azimsizlik ve karamsarlıktır.¹⁹ Mehmet Akif'in yakınları, onun çok çalışkan olduğunu, emek verilmeden kazanılan şeyi haram saydığını ifade ederler.²⁰

Akif, Allah'ın Yakup (as) ın dilinden buyurmuş olduğu "oğullarım, gidiniz Yusuf ile kardeşini araştırınız, hem sakın Allah'ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz"²¹ ayetinden hareketle, müslümanların evvela gitmek, aramak, araştırmakla, sonra da ye'se düşmemekle memur olduğunu, Allah'tan ümit kesmenin haram ve küfür olduğunu, esas olanın çalışmak olduğunu ifade etmektedir.²² Bu konuyla ilgili olarak ayrıca Safahat'ta,

*Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.
Dünyâda inanmam, hani, görsem de gözümle:
Îmânı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit! "İki el bir baş içindir"
Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
Kurtulmaya azmin, niye bilmem ki, süreksiz?
Kendin mi senin, yoksa, ümîdin mi yüreksiz?
Âtîyi karanlık görüvermekle apıştın?
Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!
Karşında ziyâ yoksa, sağından, ya solundan,
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!²³ diyerek ayetin manzum tefsirini yapmıştır.*

Aynı meseleyi bir başka şiirinde de şöyle dile getirmektedir:

*Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı? Dur!
Mâsivâ birşey midir, boş durmuyor Hâlik bile:
Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.
Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken; yatan!*

17 Mehmet Akif, Safahat, ss. 171- 172.

18 Bkz. Mehmet Akif, Koleraya Dair, (Mehmet Akif Külliyyatı İçinde), haz. İsmail Hakkı Şengüler, c. 5, ss. 159- 163, İstanbul, 1990.

19 Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı, c. 3, s. 385, İstanbul, 1994.

20 Kabaklı, a.g.e., c. 3, s. 383.

21 Yusuf Suresi, 12/87.

22 Mehmet Akif, Zulmetten Nura (Tenkid ve Takriz), Mehmet Akif Külliyyatı İçinde, haz. İsmail Hakkı Şengüler, c. 5, s. 274- 275, İstanbul, İstanbul, 1990.

23 Mehmet Akif, Safahat, ss. 185- 186.

Bütün bu satırlarda vurgulanan asıl nokta, insanın çalışması, kendinden beklenenleri yerine getirmesidir. Çünkü Allah'ın yaratmış olduğu her şey, bir plan çerçevesinde durmadan çalışmakta, hatta bu kâinatı ve mahlukâtı yaratan varlık bile, kendisinin her an bir işi olduğunu²⁵ ifade etmektedir. Dolayısıyla herkes çalışırken, insanoğlunun acizlik ve tembellik yaparak çalışmaması kabul edilecek bir davranış değil, aksine utanılacak bir durumdur. Akif'in çalışmayan, tembel tembel kahvede vakit geçirenlere karşı müstakil olarak yazılmış "mahalle kahvesi" adlı uzun bir şiiri daha vardır²⁶ ki, orada da bu durumdaki insanlar eleştirilmektedir.

Mehmet Akif'in en çok kızdığı kesim ise, çalışmadığı halde, çalışmamasından kaynaklanan kayıplar ortaya çıktığında, bu durumu kadere havale eden kesimdir.

*"Kadermiş!" Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:
Belânu istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu!
Taleb nasılsa, tabî'î, nefîce öyle çıkar,
Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?²⁷*

*Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na âid: Lalan, bacın, dadın O;
Vekîl-i harcın O; kâhyân, müdir-i veznen O;
Alış seninse de, mes'ûl olan verişten O;
Denizde cenk olacaktı... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;
Köyün yasağcısı; şehrin de baş muhassılı O;
Tabîb-i âüle, eczâcı... Hepsî hâsılı O.*

*Ya sen nesen? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!²⁸*

Şiirde anlatılan bu durum, tam da Hz. Ömer ile hırsızın hikayesine denk düşmektedir. Bilindiği gibi, Hz. Ömer'in huzuruna bir hırsız getirilir. Hz. Ömer, ona: "Niçin hırsızlık yaptın?" diye sorar. Hırsız da: "Allah böyle takdir ettiği için yaptım, diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Ömer, hırsıza cezasını verir. Ancak hırsızlık cezasının dışında adamı kamçılattırır. Fazla cezanın sebebi kendisine sorulunca, Hz. Ömer: "Elinin kesilmesi hırsızlık yapmasının, kamçılanması ise Allah'a yalan isnad etmesinin cezasıdır"²⁹ karşılığını verir. Akif'in şiirinde ifade ettiği gibi:

Bilmez de hafîâtını haml-i kader eyler.³⁰

Mehmet Akif, insan hürriyetine pek büyük ehemmiyet atfetmektedir. Ona göre, bu özelliği, seçme hürriyetini insana Allah vermiştir. Allah ile kul arasında geçerli olan yükümlülük, sorumluluk, müeyyide dengesidir. Allah insana teklifte bulunmuş, yükümlü tutmuş, bundan dolayı insan sorumlu olmuştur. Herhangi bir şekilde bu sorumluluğunu yerine getirmeyen insan, Allah tarafından bir müeyyide ile karşılaşacaktır. Akif'e göre insan, özgür bir varlık olup, diğer canlılardan tamamıyla farklıdır. Bu çerçevede düşündüğümüz takdirde, belki Mehmet Akif'in II. Abdülhamid'e karşı olan olumsuz tavrını³¹ anlama imkanına sahip olabiliriz. Belki de problem, Akif'in kader anlayışı ile ilgilidir. Düşünce ve ideal itibarıyla aynı değerleri paylaştığı (ittihad-ı İslam) bir şahsın politikalarından rahatsız olması, onun, ne şekilde olursa olsun insan iradesine yapılan baskının karşısında olması ile insan hürriyetine verdiği değer ile izah edilebilir.

24 Mehmet Akif, Safahat, s. 26.

25 Rahman Suresi, 55/29.

26 Mehmet Akif, Safahat, s. 101.

27 Mehmet Akif, Safahat, s. 229.

28 Mehmet Akif, Safahat, 230.

29 İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya, Kitâb Tabakâti'l-Mu'tezile, Tahkik, Susanna Dırwald Wilzer, s. 11, Beyrut, trs.

30 Mehmet Akif, Safahat, s. 485.

31 Bkz. Özdenören, Rasim, Müslüman Bir Düşünür Olarak Mehmet Akif'in Çelişkileri, Hece Dergisi, sa. 133, s. 77, Ankara, 2008; Uludağ, Süleyman, Selefîlik- Sufîlik ve Akif, Hece Dergisi, sa. 133, s. 142, Ankara, 2008; Ayrıca bkz. Mehmet Akif, Safahat, İstibdad şiiri, s. 73.

Sonuç

Baştan itibaren vermiş olduğumuz örnekler, Mehmet Akif'in zihin dünyasında, belki de yaşadıkları ile ilgili olarak, hayatta çekmiş olduğu eziyetler, sıkıntılar, ya da sevinçler değerlendirildiğinde, zaman zaman kadere, Allah'ın iradesine, zaman zaman da insanın irade hürriyetine vurgu söz konusudur. Akif de bu durumun farkındadır ve kader konusunun nasıl anlaşılması gerektiğini şöyle ortaya koymaktadır:

"Kader" senin dediğin yolda şer'a bühtandır.
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrândır.
Kader ferâiz-i îmâna dahil... Âmennâ...
Fakat yok onda senin sapsmış olduğun ma'nâ.
Kader: Şerâiti mevcûd olup da meydanda,
Zuhûra gelmesidir mümkinâtın a'yânda.
Niçin, nasıl geliyornuş... O büsbütün meçhûl;
Biz ihtiyârımızın sûretindeniz mes'ûl.
Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;
Senin vazîfen itâ'at ne emrederse İlâh.
O, sokmak istediğin şekle girmesiyle kader;
Bütün evâmiri şer'in olur bir anda heder!³²

Akif'in kader meselesini bu şekilde bütün yönleriyle ortaya koyduğu görüşlerine ben başka eserlerinde rastlamadım. O, kader konusundan bahsederken, hep şu şekilde bir usul belirlemiştir: Şiirlerinde ve yazılarında kader ve irade konusuna değinirken, daha ziyade insanın iradesine ve özgürlüğüne vurgu yapmıştır. Ancak uluhiyet meselelerinden, özellikle Allah'ın iradesinden bahsettiği yerlerde ise bu vurgu önemli ölçüde azalmaktadır. Dolayısıyla onun düşüncesinde kader ve irade arasında bir ikilem ve gerilim söz konusudur.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet, *Allah'ın Takdiri- Kulun Tedbiri*, AÜİFD., c. 33, Ankara, 1992.
Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İstanbul, 1992.
Cârullah, Zühdfî Hasan, *el-Mu'tezile*, Beyrut, 1995.
Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düздаğ, İstanbul, 2006.
Ersoy, Mehmet Akif, *Zulmetten Nura (Tenkid ve Takriz)*, Mehmet Akif Külliyyatı İçinde, haz. İsmail Hakkı Şengüler, c. 5, İstanbul, İstanbul, 1990.
Ersoy, Mehmet Akif, *Koleraya Dair*, (Mehmet Akif Külliyyatı İçinde), Haz. İsmail Hakkı Şengüler, c. 5, İstanbul, 1990.
Gölcük, Şerafettin, *İslâm Akâidi*, Konya, 1992.
İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *Kitâb Tabakâti'l-Mu'tezile*, Tahkik, Susanna Dıwald Wilzer, Beyrut, trs.
Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, c. 3, İstanbul, 1994.
Kazanç, Fethi Kerim, *İslam Kelamında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII, sa. 4, 2007.
Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Kader ve Kazâ*, İstanbul, 1997.
Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1989.
Okay, Orhan, *Mehmet Akif (Bir Karakter Heykelinin Anatomisi)*, Ankara, 1989.
Öner, Necâti, *İnsan Hürriyeti*, Ankara, 1995.
Özdenören, Rasim, *Müslüman Bir Düşünür Olarak Mehmet Akif'in Çelişkileri*, Hece Dergisi, sa. 133, Ankara, 2008.
Semih Dağım, *Felsefetü'l-Kudur fi'l-Fikri'l-Mu'tezile*, Beyrut, 1992.
Topaloğlu, Bekir, *Kelâm'a Giriş*, İstanbul, 1981.
Toprak Süleyman, *Nesefi'nin Tabsiratü'l-Edillesinde Kaza ve Kader*, SÜİFD, sa. I, Konya, 1985.
Turhan, Kasım, *Bir Ahlâk Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İstanbul, 1996.
Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâturidî Kelâmında İnsan Hürriyeti Meselesi*, AÜİFD., c. 30, Ankara, 1988.
Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam-ı Mâturidî*, İstanbul, 1984.
Uludağ, Süleyman, *Selefilik- Sufilik ve Akif*, Hece Dergisi, sa. 133, Ankara, 2008.

32 Mehmet Akif, Safahat, s. 231.